

I VÄLFÄRDENS UTKANT

Om ensamstående mödrar med socialbidrag och deras barn

INNEHÅLL

FÖRORD	3
INLEDNING	5
SOCIALBIDRAGET OCH MÖDRARNA	6
Socialbidraget som försörjningssystem och fattigdomsmått	6
Ensamstående mödrars bidragstagande över tid	9
Ensamstående mödrars bidragstagande är ofta varaktigt	9
Ersättningsnivåerna varierar kraftigt inom gruppen	10
Några sammanfattande slutsatser	10
EKONOMISK RESURSSVAGHET OCH BARNEN	12
Ekonomisk resurssvaghet och barns utveckling på sikt	12
Ekonomisk resurssvaghet och barns situation här och nu	16
Socialbidrag och barnavårdsinsatser	19
Några sammanfattande slutsatser	20
AVSLUTNING	22
LITTERATUR	24

Projektledare:

Emma Schönberg, barnrättsjurist UNICEF Sverige

Författare:

Hugo Stranz, fil.dr. i socialt arbete och Stefan Wiklund, docent i socialt arbete, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Fotograf:

Frank Aschberg

Grafisk form:

Kaplan RM, 2014

FÖRORD

Barn till ensamstående mödrar är en återkommande grupp i kartläggningar över barn som riskerar att hamna i ekonomiskt och socialt utanförskap. Som ett led i UNICEF Sveriges arbete för barn i socialt utanförskap har vi gett Hugo Stranz och Stefan Wiklund, verksamma vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, i uppdrag att sammanställa forskning över ensamstående mödrar med socialbidrag, med särskilt fokus på barnens situation.

Rapporten syftar till att vidga perspektiven på begreppet socialt utanförskap och hur det kan se ut bland barn i Sverige idag. För att levandegöra den verklighet berörda barn och mammor lever i har vi även lyft in citat och perspektiv vi tagit del av i UNICEF:s verksamhet. Av barnens berättelser framgår att de tidigt blir medvetna om familjens begränsade ekonomi och dess konsekvenser. Att inte kunna äta sig mätt, att gå hungrig till skolan och ha svårt att hänga med i skolarbetet, att inte våga be om matsäck till utflykten eller att inte kunna delta i fritidsaktiviteter är bara några exempel på hur barn drabbas. Barnen tar på sig ansvaret för en situation de har liten möjlighet att påverka själva och försöker stå tillbaka så mycket som möjligt för att inte belasta mödrarna ytterligare. Mödrarna beskriver å sin sida en tillvaro som präglas av stress, sjukskrivningar, fysisk och psykisk ohälsa, dåligt samvete och känslor av att vara mindre värda än andra föräldrar.

Oavsett bakomliggande orsaker till att barn hamnar i socialt utanförskap har såväl forskning som barns egna berättelser visat att det finns en gemensam nämnare: barn i socialt utanförskap bär ofta på en sårbarhet inom mer än ett område. Olika faktorer som ekonomisk utsatthet, fysisk och psykisk ohälsa, samhällsvård, skolmisslyckande, kriminalitet och tonårsgraviditeter samverkar ofta i breda nät och riskerar att förstärka varandra. Ändå är insatser på området ofta punktmarkeringar, avgränsade insatser indelade som stuprör.

UNICEF Sverige arbetar med att få till hållbara och långsiktiga förändringar för att barn i socialt utanförskap ska få ökad delaktighet i det svenska samhället och få sina rättigheter enligt barnkonventionen respekterade. Utöver de slutsatser som presenteras av forskarna i rapporten, ser vi att det krävs en **nationell handlingsplan** för barn i socialt utanförskap i Sverige. Handlingsplanen måste utgå från följande:

Helhetssyn: Barn i socialt utanförskap bär ofta på sårbarhet inom mer än ett område. Sambanden mellan faktorer som ekonomisk utsatthet, fysisk och psykisk ohälsa, samhällsvård, ungdomskriminalitet, tonårsgraviditeter och

skolmisslyckande är sedan länge kända genom forskning. Ändå begränsas insatser på området ofta till punktmarkeringar – avgränsade insatser indelade som stuprör. Politiska insatser, myndighetsutövning och beslutsfattande som berör barn i utanförskap måste präglas av en helhetssyn.

Samverkan: Bristande samverkan mellan olika myndigheter och beslutsfattare är en av de främsta orsakerna till att sårbara barn förbises. Tydligare rutiner för samverkan mellan myndigheter såsom socialtjänst, polis, domstol och BUP måste säkerställas, samtidigt som kunskaperna om barns behov och rättigheter måste stärkas hos beslutsfattare, bland annat genom utbildningssatsningar i aktuella yrkesutbildningar.

Delaktighet: Varje dag fattas beslut som berör barn i sårbara situationer, utan att de får vara delaktiga i besluten. Det krävs ökad kompetens om barns behov och rättigheter hos beslutsfattare, tydligare rutiner för hur barn görs delaktiga samt ökade resurser till myndigheter som är i kontakt med barn i socialt utanförskap. Barn har rätt att komma till tals och få sina åsikter beaktade vid allt beslutsfattande som berör dem enligt FN:s barnkonvention.

Likvärdig utbildning: Det krävs ett ökat centralt ansvar för att garantera alla barns rätt till likvärdig och kvalitativ utbildning. Utbildning är den enskilt viktigaste faktorn för att bryta socialt utanförskap. Ett barns rätt till likvärdig och kvalitativ utbildning får inte vara avhängigt dess bakgrund eller boendekommun.

Ett stort tack vill vi ge till rapportförfattarna Hugo Stranz och Stefan Wiklund, fotograf Frank Aschberg samt till de barn och mammor som bidragit med sina röster i denna rapport.

Véronique Lönnerblad
Generalsekreterare
UNICEF Sverige

© UNICEF. PERSONEN PÅ BILDEN HAR INGET MED TEXTENS INNEHÅLL ATT GÖRA.

INLEDNING

Ensamstående mödrar har inom samhällsvetenskaplig forskning vid återkommande tillfällen identifierats som en särskilt ekonomiskt utsatt grupp. Deras ekonomiska utsatthet har kopplingar till en rad samverkande faktorer. En sådan faktor är det enkla faktum att de är kvinnor. Kvinnor tjänar mindre än män för samma slags arbeten och de arbetar i större utsträckning inom offentlig sektor där lönenivåerna generellt sett är lägre än i den privata sektorn. Kvinnor med barn är dessutom mer beroende av ersättningar från socialförsäkringen – vilket ytterligare försämrar deras nettoinkomster – då de i större utsträckning är föräldralediga samt oftare vårdar barn när de är sjuka.

För ensamstående mödrar finns omständigheter som ytterligare bidrar till en problematisk ekonomisk situation. I dessa hushåll sker inte omfördelningar av ekonomiska resurser mellan föräldrar i motsvarande utsträckning som bland gifta och sammanboende. Dessutom går hushållen miste om de stordriftsfördelar som parhushåll åtnjuter vid till exempel prenumerationer av dagstidningar och inköp av olika slags kapitalvaror till hemmet. Vidare har många ensamstående mödrar deltidsarbete och svårt att rent praktiskt öka sysselsättningsgraden.

Ett av de mer tydliga uttrycken för ensamstående mödrars ekonomiska utsatthet är gruppens tydliga överrepresentation bland socialbidragstagare. År 2013 var 22 procent av samtliga ensamstående mödrar tvungna att förlita sig på socialbidrag för att trygga sin försörjning. Siffran kan jämföras med socialbidragstagande bland andra barnhushåll. För gifta ellersammanboende uppgick motsvarande andelar till 2,6 procent och för ensamstående fäder till 8 procent (Socialstyrelsen, 2014). Överrepresentationen är knappast en tidsmässig tillfällighet, utan har med smärre fluktuationer legat relativt stabil sedan 1960-talet (Salonen, 2000; Stranz & Wiklund, 2011).

År 2013 levde runt 140 000 barn i Sverige i hushåll där deras föräldrar någon gång under året uppbar socialbidrag (Socialstyrelsen, 2014). Trots att ensamföräldershushållen endast utgör 17 procent av de svenska barnhushållen (Eurostat, 2011), bor ungefär hälften – dvs. 70 000 barn – av dessa med en ensamstående mamma (Socialstyrelsen, 2014). Med andra ord har ensamstående mödrars överrisker för socialbidragstagande betydande implikationer för det faktiska antalet barn som lever i familjer med socialbidrag. Annorlunda uttryckt har det svenska välfärdssystemets snart 50 år långa oförmåga att trygga välfärden för ensamstående mödrar betydande konsekvenser för antalet barn som nödgas leva i socialbidragshushåll.

Barn som växer upp i familjer med socialbidrag har inte enbart överrisker för olika slags negativa sociala och

hälsorelaterade utfall på sikt (Ringbäck Weintoft, 2008; Socialstyrelsen, 2006). Deras barndom kantas ofta av begränsningar i fritidsaktiviteter, semesterresor och annan slags konsumtion som många förknippar med ett gott liv och goda levnadsomständigheter. I denna rapport har vi som ambition att belysa ensamstående mödrars socialbidragstagande samt diskutera vilka konsekvenser bidragstagandet kan ha för de barn som är en del av dessa familjer.

Redan inledningsvis vill vi understryka att ensamstående mödrar och deras barn utgör en heterogen grupp. Våra egna studier (Stranz & Wiklund, 2011, 2012a, b; 2013a, b) visar att det handlar om personer med varierande bakgrund och möjligheter till självförsörjning. Man kan dock konstatera att en stor andel är arbetslösa och har förhållandevis låg utbildning. Andelen utrikesfödda uppgår till runt 65 procent. I förhållande till bidragstagare i allmänhet, ligger andelen som lider av fysiska och psykiska besvär på ungefär jämförbara nivåer. Däremot är missbruk och andra psykosociala problem väsentligt mindre förekommande, vilket särskilt gäller bland de utrikesfödda (Stranz & Wiklund, 2011).

Rapporten är upplagd kring två huvudsakliga teman – socialbidraget och mödrarna respektive ekonomisk resurssvaghet och barnen. I avsnittet som behandlar mödrarna redogör vi för det svenska socialbidragssystemets utformning, diskuterar viktiga samtida trender i detta system samt redovisar uppgifter om ensamstående mödrars bidragstagande specifikt. I avsnittet om barnen presenterar vi olika teoretiska perspektiv som behandlar de implikationer som begränsad hushållsekonomi kan tänkas ha för barn, samt redovisar den empiriska forskning som finns på området. Avslutningsvis diskuterar vi dessa avsnitt mer sammantaget och redogör för olika slutsatser man kan dra utifrån kunskapsläget.

SOCIALBIDRAGET OCH MÖDRARNA

I detta avsnitt koncentrerar vi oss på att redovisa utmärkande drag i ensamstående mödrars socialbidragstagande. Vi inleder emellertid med en översiktlig beskrivning av socialbidragssystemet samt för en diskussion kring huruvida socialbidragstagande kan ses som en indikator på fattigdom.

Socialbidraget som försörjningssystem och fattigdomsmått

Socialbidraget brukar beskrivas som samhällets yttersta ekonomiska skyddsnät vars syfte är att träda in när individers eller familjers övriga möjligheter till försörjning är uttömda. Bidraget är behovsprövat och ersättningen syftar till att garantera en ekonomisk miniminivå. Kommunernas individ- och familjeomsorg – som även hanterar barn- och ungdomsvården och missbrukarvården för vuxna – ombesörjer socialbidragshandlingen. Det praktiska arbetet utförs i stor utsträckning av utbildade socionomer.

Som välfärdsinstitution betraktat är individ- och familjeomsorgen en atypisk institution inom den svenska välfärdsmodellen (Wiklund, 2011). Vanligen brukar den betecknas som en residualinstitution – det vill säga ett välfärdsprogram som hanterar sådant som det generella välfärdssystemet inte klarar av att hantera – i förhållande till andra mer universella välfärdsinstitutioner som socialförsäkringen och olika slags välfärdstjänster inom skola, vård och omsorg. Inte sällan brukar det generella välfärdssystemet och individ- och familjeomsorgen karaktäriseras som kommunicerande kärn, där inskränkningar inom det förra leder till ett ökat tryck på det senare (t.ex. Bergmark, 2000). Med andra ord kan man anta att ett ökat antal individer och familjer kommer att vara i behov av individ- och familjeomsorgens tjänster i den mån maskorna i det generella välfärdssystemets skyddsnät luckras upp.

De flesta andra offentliga försörjningssystem och välfärdstjänster utmärks av så kallad schematisk behovsprövning. Med detta menas att behovsprövningen är förhållandevis enkel och baseras på att sökande uppfyller vissa grundläggande kriterier. Inom individ- och familjeomsorgen, däremot, är behovsprövningen komplex där såväl förklaringar till – som lösningar på – individers problem eftersöks hos dem själva via ett utredningsförfarande. Detta innebär alltså att de som söker socialbidrag ofta får genomgå en omfattande och nagelfarande process (t.ex. Stranz & Wiklund, 2011).

Rent konkret består socialbidraget av två huvudsakliga poster – försörjningsstöd och övrigt ekonomiskt bistånd.

Försörjningsstödet består dels av en schablonberäknad riksnorm som gäller i hela Sverige och avser att täcka utgifter för till exempel mat, hygien och tv-licens; dels ett antal poster som inte ingår i schablonberäkningen (t.ex. hyra, elkostnader och fackavgift). Det så kallade övriga ekonomiska biståndet är väsentligt mindre reglerat i lagstiftningen och ska – förutom kostnader för t.ex. hälso- och tandläkarvård – täcka särskilda utgifter för barnfamiljer.

Socialbidragstagande är ett väletablerat mått på ekonomisk utsatthet och används regelbundet i vetenskapliga rapporter och offentliga utredningar (t.ex. Bergmark & Bäckman, 2007; Ringbäck Weintoft, et al, 2008; Salonen, 2012; Socialstyrelsen, 2006 för att nämna några).¹ Samtidigt är socialbidragstagande inte en helt okontroversiell indikator på fattigdom. Socialbidragets syfte är trots allt att bistå individer och familjer med ekonomiska problem. Dessutom har ett sådant fattigdomsmått den något märkliga konsekvensen att fattigdomen skulle minska i det fall kommunerna intog en mer restriktiv hållning och nekade fler socialbidragsansökningar (och det omvända: att fattigdomen skulle öka om kommunerna blev mer generösa och betalade ut fler bidrag).

En viktig distinktion i detta sammanhang är den mellan absolut och relativ fattigdom. Inom fattigdomsforskningen avser det förra begreppet sådana resursbrister som hotar individers fysiska överlevnad (Rowntree, 1946), medan det senare avser resursbrister med konsekvenser för aktiviteter, deltagande eller konsumtion av det slag som de flesta har möjlighet till i en given samhällskontext (Townsend, 1979). I egenskapen att motverka absolut fattigdom kan det svenska socialbidragssystemet ses som en viktig institution. Jämför man det svenska socialbidragssystemet med offentliga försörjningssystem i andra länder, utmärks dessutom det svenska av relativt generösa ersättningsnivåer samt att det är förhållandevis icke-stigmatiserande (Nelson, 2004; Palme et al, 2009).

¹ Andra vanliga mått är hushåll som tjänar mindre än en viss andel (typiskt 50 eller 60 procent) av medianinkomsten i ett land, hushåll som kommer under en normerad fattigdomsgräns eller hushåll som uppvisar bristande kontantmarginal vid så kallade levnadsnivåundersökningar (LNU/ULF) (se t.ex. Socialstyrelsen, 2013b för en sammanställning av några fattigdomsmått)

// Mamma ser alltid till att vi får det vi vill ha men inte dyra saker. Hon gör allt för oss. Men jag avstår gärna så att mamma ska få ett par hela skor eller byxor som inte är hål i”

Flicka 11 år

© UNICEF

Det är också känt att fattigdomsutbredningen bland ensamstående mödrar i Sverige är lägre än i de flesta andra västerländska länder. Ibland framhålls vårt socialbidragssystem som en bidragande orsak till gruppens relativt sett mer fördelaktiga ekonomiska situation i Sverige (Christopher, 2002). På motsvarande sätt är det tänkbart att systemet är en bidragande orsak till den relativt låga fattigdomsutbredningen bland barn som bor i Sverige (jfr UNICEF, 2012).

Men samtidigt är det svårt att dra någon annan slutsats än att socialbidragstagande utgör ett högst konkret uttryck för ekonomisk utsatthet i det nationella sammanhanget, åtminstone om det handlar om längre bidragsperioder. Som mått betraktat, fångar det de individer som har så pass låga inkomster, att de efter behovsprövning anses vara i behov av ett monetärt tillskott för att uppnå en ekonomisk miniminivå.²

Med andra ord kan socialbidragstagande i Sverige i flera avseenden ses som ett uttryck för relativ fattigdom. Denna relativa fattigdom har ofta påtagliga konsekvenser för dem som berörs. Inte sällan medför den betydande konsumtionsbegränsningar för såväl barn som föräldrar (t.ex. Fernquist, 2013; Hjort, 2004). Det är heller inte ovanligt med skam- och skuld känslor bland dem som är tvungna att söka socialbidrag för att få ekonomin att gå ihop (Backe-Hansen, 2002; Marttila et al, 2010; Starrin, 2010). Dessutom kan den relativa fattigdomen medföra sämre framtidsutsikter. Detta gäller inte minst för barnen i dessa familjer (jfr Esping-Andersen, 2002; Wilkinson & Pickett, 2007), vilket vi avser att återkomma till längre fram i rapporten.

Ensamstående mödrars bidragstagande över tid

Antalet individer som vid en given tidpunkt uppstår socialbidrag har starka kopplingar till såväl den ekonomiska konjunkturen som det generella välfärdssystemets utformning. Med andra ord har andelen bidragstagare historiskt sett ökat vid lågkonjunkturer, för att sedan minska när samhällsekonomin återigen stabiliseras (t.ex. Salonen, 2000). Vidare har man kunnat konstatera att inskränkningar i socialförsäkringen – såsom försämrade ersättningsnivåer eller hårdare kvalifikationskrav – medför övervälrings-effekter till socialbidraget (t.ex. Palme et al, 2009).

På 1960-talet blev ensamstående mödrar en allt vanligare hushållskonstellation bland socialbidragstagare, vilket

skedde i takt med att idén om den traditionella kärnfamiljen började luckras upp som ideal. De kommande decennierna ökade gruppen sitt bidragande påtagligt (se Inghe, 1960, Salonen, 1994). Under den ekonomiska recessionen under 1990-talet var andelen bidragstagare inom gruppen som högst 35 procent, för att under 2000-talet ha kretsat runt 20-25 procent. Som vi redan har nämnt, ligger andelarna väsentligt högre bland ensamstående mödrar än bland andra barnfamiljer. En annan referenspunkt är bidragstagare i allmänhet. Bland bidragstagare överlag har andelarna varierat mellan 4 och 9 procent under de senaste dryga 100 åren (Bergmark, 2000; Socialstyrelsen, 2014).

Således är det uppenbart att ensamstående mödrar dels har väsentligt högre andelar bidragstagare inom gruppen jämfört med andra hushållskonstellationer, dels att denna överrepresentation uppvisar ett stabilt mönster över tid. Men det finns även ett par andra aspekter av gruppens bidragstagande som är viktiga att nämna. För det första visade 1990-talet att kraftiga nedgångar i samhällsekonomin tycks innebära att ensamstående mödrars bidragstagande ökar mer än för många andra grupper i samhället (Bergmark, 2000). För det andra visade 2000-talet att gruppens återhämtning från sådana nedgångar dessutom förefaller gå trögare vid jämförelser med många andra grupper (Fritzell, et al, 2007). Sammantaget tyder alltså detta på att gruppen har en betydande känslighet vid nedgångar i samhällsekonomin och att detta kan få långsiktiga konsekvenser.

Ensamstående mödrars bidragstagande är ofta varaktigt

Socialbidraget var ursprungligen tänkt som en kortvarig försörjningsmöjlighet för dem med övergående ekonomiska problem. Under 2000-talet har emellertid bidragstagandets varaktighet ökat markant och ligger för närvarande på historiskt höga nivåer. År 2013 var det genomsnittliga bidragstagandet 6,6 månader per kalenderår jämfört med 4,4 månader år 2000 (Socialstyrelsen, 2014).

Även i detta avseende utmärker sig ensamstående mödrar. I vår studie baserad på data från 2007 var den genomsnittliga varaktigheten i bidragstagandet för gruppen 7,4 månader jämfört med 6 månader för bidragstagare i allmänhet (Stranz & Wiklund, 2011). Bland utrikesfödda ensamstående mödrar var motsvarande siffra drygt 8 månader, vilket närmar sig Socialstyrelsens definition på långvarigt bidragstagande (10 månader/kalenderår). För gruppen som helhet finns några faktorer som ökar risken för att bidragsperioderna blir långvariga. Utöver att vara utrikesfödd och sådana variabler som är förhållandevis givna – som arbetslöshet och avsaknad av transfereringar från socialförsäkringen – finns en förhöjd risk bland äldre samt lågutbildade (Stranz & Wiklund, 2012b). Dessutom är riskerna högre för långvarigt bidragstagande i hushåll med två – men

² Vad som är en miniminivå är i stor utsträckning upp till varje kommun att bestämma. Det saknas tydliga definitioner, men vägledande begrepp från lagstiftaren är "skälig levnadsnivå" vilket ska bestämmas utifrån aktuell tidpunkt och lokal kontext (Regeringens prop. 2000/01:80).

inte fler – barn. Detta kan bero på att nivån på barnbidragets så kallade flerbarnstillägg ökar markant för trebarnshushåll, vilket alltså kan medföra att dessa hushåll har lättare att klara sig med stöd från socialförsäkringen (ibid).

Den trendmässiga ökningen i bidragstagandets varaktighet är en tydlig varningssignal. Långvarigt bidragstagande kan ses både som en indikator på brister i funktionen hos andra välfärdssystem såsom socialförsäkringen (jfr. Leisering & Leibfried, 1999) och som ett tecken på utanförskap och marginalisering bland berörda bidragstagare och deras barn (Chzhen & Bradshaw, 2012). Det är också känt att ju längre individer uppbär socialbidrag, desto svårare är det att finna vägar till självförsörjning (vilket bland annat kan ha att göra med en allt svagare anknytning till arbetsmarknaden ju längre tiden går). Studier har även pekat på stora svårigheter för ensamstående mödrar att bli helt självförsörjande efter längre bidragsperioder (Bergmark & Bäckman, 2002; 2007, se även Mood, 2013).

Ersättningsnivåerna varierar kraftigt inom gruppen

Flera studier har konstaterat skillnader kring nivåerna på de socialbidrag som faktiskt betalas ut (t.ex. Hydén et al, 1995; Stranz, 2007). Sådana variationer är i vissa fall helt naturliga, eftersom bidraget ska individanpassas utifrån varje bidragstagares unika ekonomiska situation. Det är däremot mer problematiskt om skillnaderna betingas av att olika handläggares bedömningar skiljer sig åt, eller att olika kommuner har väsentligt skilda policyer kring bidragsbets storlek. Stora variationer kan alltså ses som problematiskt och aktualiserar ett grundläggande rättviseproblem.

Det kan finnas skäl att anta, att sådana variationer är särskilt kraftiga för ensamstående mödrar, eftersom det så kallade övriga ekonomiska biståndet – som bland annat ska sörja för särskilda utgifter för barn – är förhållandevis oreglerat. I stort saknas genomlysningar kring vad de kommunala variationerna betyder för barn i socialbidragsfamiljer, även om Socialstyrelsen via regeringen haft (Socialstyrelsen, 2003, se även 2013a) och skrivande stund har fått i uppdrag att undersöka hur barnperspektivet bevakas inom socialbidragshandlingen.

Vi har i en studie (Stranz & Wiklund, 2012a) undersökt de ersättningsnivåer som betalades ut till ensamstående mödrar. Vi konstruerade en normerad ersättning som klienterna, enligt våra beräkningar, borde få och jämförde hur den svarade mot de ersättningar som faktiskt utbetalades. Vi försökte med andra ord efterlikna en reguljär socialbidragsprövning. Enligt våra beräkningar kom endast hälften av gruppen upp till denna norm. Dessutom var det endast 75 procent av klienternas ersättningar som nådde upp till 90 procent av normen. Denna omständighet är

anmärkningsvärd och kan naturligtvis ha betydande konsekvenser för livsvillkoren för barnen i dessa familjer.

Vi har i en studie (Stranz & Wiklund, 2012a) undersökt de ersättningsnivåer som betalades ut till ensamstående mödrar i Stockholm, Göteborg och Malmö. Vi konstruerade en normerad ersättning som klienterna, enligt våra beräkningar, borde få och jämförde hur den svarade mot de ersättningar som faktiskt utbetalades. Vi försökte med andra ord efterlikna en reguljär socialbidragsprövning. Enligt våra beräkningar kom endast hälften av gruppen upp till denna norm. Dessutom var det endast 75 procent av klienternas ersättningar som nådde upp till 90 procent av normen. Denna omständighet är anmärkningsvärd och kan naturligtvis ha betydande konsekvenser för livsvillkoren för barnen i dessa familjer.

Vidare fanns det betydande variationer mellan städerna. I Göteborg och särskilt Malmö var sannolikheten markant högre att normen inte uppnåddes i jämförelse med i Stockholm.

Några sammanfattande slutsatser

Innan vi övergår till att diskutera hur bristande hushålls-ekonomi kan påverka barn, är det möjligt att sammanfatta en rad aspekter som utmärker ensamstående mödrars socialbidragstagande. För det första finns det påfallande höga andelar bidragstagare inom gruppen. För det andra är gruppen relativt känslig vid lågkonjunkturer, så att de redan höga andelarna förefaller öka kraftigare än för många andra grupper under dessa perioder. För det tredje verkar det som om gruppen har en relativt långsam återhämtning vid konjunkturuppgångar – det vill säga att många ensamstående mödrar har svårare än andra att helt lämna bidragstagande när samhällsekonomin förbättras. För det fjärde är gruppens genomsnittliga bidragsperioder påfallande varaktiga. För det femte varierar ersättningsnivåerna kraftigt inom gruppen - vilket delvis tycks vara betingat av bostadsort – och nivån på ersättningarna kan i vissa avseenden ifrågasättas.

© UNICEF. PERSONEN PÅ BILDEN HAR INGET MED TEXTENS INNEHÅLL ATT GÖRA.

“ Att ha dåligt med pengar gör att man även mår psykiskt dåligt. Man vill så gärna kunna ge barnen samma standard som andra barn ”

Mamma 32 år

EKONOMISK RESURS-SVAGHET OCH BARNEN

I det här avsnittet går vi över till att redovisa vilka konsekvenser bristande hushållsekonomi kan få för barn. Det finns skäl att redan här understryka att de olika empiriska studier vi kommer att referera till, använder olika slags mått på ekonomisk utsatthet. Således handlar det om olika slags populationer och inte enbart om barn som växer upp i familjer med socialbidrag. Dessutom kommer en stor andel av den empiriska forskningen från anglosaxiska länder där de socioekonomiska förutsättningarna för ekonomiskt utsatta barn ofta är svårare än för barn som växer upp under liknande förutsättningar i Sverige. Dock har denna forskning relevans för barn vars mödrar uppbär socialbidrag. Det visar inte minst de svenska empiriska studier som vi också kommer att redovisa, eftersom resultaten som framkommer här i viss utsträckning överensstämmer med vad man har funnit i anglosaxiska studier.

Det finns ett antal förklaringsmodeller och teoretiska tillämpningar utifrån vilka forskare, rent idémässigt, har resonerat kring problem som kan uppstå när barn växer upp under ansträngda ekonomiska omständigheter. För det första rör det sig om modeller som fokuserar på hur fattigdom påverkar barn på sikt. För det andra har den så kallade nya barndomssociologin vuxit fram under senare år. Detta perspektiv poängterar vikten och värdet av barns vardagsvillkor och subjektiva upplevelser här och nu. Perspektivet har under 2000-talet fått ett allt starkare fäste i forskning kring barn i ekonomiskt utsatta familjer. För det tredje har forskare resonerat kring huruvida socialbidragstagande kan trigga igång klientskapande processer, eftersom barnen i familjer med socialbidrag exponeras för samhällsinstitutioner med mandat att definiera barnavårdsproblematik. Detta perspektiv illustrerar tänkbara mekanismer som i förlängningen kan få betydande konsekvenser för vissa barn i familjer med socialbidrag. Vi kommer att behandla dessa tre förklaringsmodeller eller teoretiska tillämpningar under separata rubriker. Där kommer vi även redovisa relevanta empiriska studier som kan hänföras till respektive perspektiv.

Ekonomisk resurssvaghet och barns utveckling på sikt

Inom sociologisk och psykologisk teoribildning har det utarbetats en rad förklaringsmodeller kring hur bristande ekonomiska resurser kan tänkas påverka barns utveckling på sikt. Utifrån Haveman och Wolfe (1994, se även Lundström & Wiklund, 2000) görs nedan en kortare sammanställning av några av dessa förklaringsmodeller vilka kanske främst är applicerbara på barnfattigdom i industrialiserade länder. Sammanställningen ska inte på något sätt ses som uttömmande, men den illustrerar hur forskare teoretiskt har

resonerat kring hur barn på sikt kan tänkas påverkas av ekonomiska resursbrister.

Ett slags grundläggande modell är ekonomisk deprivation där det antas att resursbrister (t.ex. frånvaro av leksaker och möjligheter till fritidsaktiviteter) kan leda till att barn inte får tillräcklig stimulans för att utvecklas optimalt. Modellen utgår ifrån antagandet att åtminstone påtagliga materiella resursbrister i förlängningen kan ha negativa konsekvenser för barns emotionella såväl som kognitiva utveckling.

En andra modell utgår ifrån antagandet att barn till resurssvaga föräldrar kan "ärva" en understödstagaranda via socialiseringsprocessen – det vill säga att barn till socialbidragstagare "lär sig" av sina föräldrar att socialbidrag kan vara en källa till försörjning.

En tredje modell är det ekologiska perspektivet utifrån vilket barns livsvillkor förstås i ett större sammanhang än enbart inom den familjekonstellation där de växer upp. Perspektivet beaktar betydelsen av ekonomiskt resurssvaga geografiska områden och hur dessa kan påverka barns liv på sikt. Inom det ekologiska perspektivet antas att olika mer eller mindre samvarierande faktorer i bostadsområden (t.ex. materiella resursbrister, bristfälliga nätverk och negativa förebilder) triggar igång olika slags sociala processer (Coulton et al, 1999; Garbarino, 1981). Dessa processer kan leda till att föräldrar brister i omsorgen av sina barn (jfr Wiklund, 2006) eller medföra att barnen själva engagerar sig i kriminella aktiviteter (jfr Roker, 1998), vilket i sin tur ökar risken för att barn utvecklas i negativ riktning.

En fjärde modell är stressteori där det antas att olika stressorer i familjers vardag – som alltså bland annat kan utgöras av bristande hushållsekonomi – påverkar föräldrar på sådant sätt att barnen i förlängningen kan ta skada. Tanken här är alltså att bristfällig ekonomi skapar dissonanser i familjesystemet.

Den empiriska forskning som undersöker konsekvenser på sikt av att växa upp i ekonomiskt utsatta familjer kan i varierande utsträckning hänföras till ovanstående perspektiv. Den sammantagna bilden av studier från anglosaxiska länder är att sådan uppväxt är förenad med tydliga överrisker för negativa utfall på sikt inom en rad områden. Studier från 1990-talet har visat överrisker för negativ utveckling med avseende på fysisk och psykisk hälsa, utbildning samt kognitiv utveckling (Aber et al, 1997; Duncan & Brooks-Gunn, 1997). Dessutom visar Haveman och Wolfe (1994) att barn till socialbidragstagande föräldrar har förhöjd risk att själva bli socialbidragstagare i vuxen

ålder. Även senare studier har belagt tydliga och icke försumbara överrisker för negativa utfall på sikt. Utfall som har studerats är bland annat kognitiv utveckling (Kiernan & Mensah, 2009), psykisk hälsa (Gennetian & Miller, 2000; Najman et al, 2010), kriminalitet och utbildningsnivåer (Akee et al, 2010) samt fysisk hälsa (Séguin et al, 2007).

Det är viktigt att understryka att flertalet av ovanstående förklaringsmodeller och empiriska studier främst är utvecklade och genomförda i USA, där fattigdomsutbredningen i såväl absolut som relativ bemärkelse är väsentligt större än i Sverige. Således är det tänkbart att fattigdomens mekanismer fungerar på det sätt modellerna förutsäger i länder med flagrant fattigdomsutbredning. Men det är inte lika säkert att de fungerar på samma sätt, eller med motsvarande styrka, i ekonomiskt relativt jämlika länder som Sverige. Det är ju faktiskt så att barn i resurssvaga svenska familjer överlag har en bättre materiell standard och bor i mindre socialt belastade områden jämfört med exempelvis barn i USA.

Det bör även poängteras att det rent metodologiskt är svårt att i empiriska studier belägga kausala samband mellan ekonomiska resursbrister och utfall senare i livet. Med andra ord är det inte säkert att överrisker betyder orsaksamband, eftersom bristande hushållsekonomi har kopplingar till ett stort antal faktorer med potentiellt stor kraft att förorsaka negativa utfall för barn på sikt (se t.ex. Yoshikawa et al, 2012 för en diskussion). Sådana faktorer kan vara att barn i resurssvaga familjer oftare bor i områden med sämre skolor – samtidigt som det är känt att utbildning är en viktig prediktor för goda utfall på sikt – eller att det finns en överrepresentation av föräldrar med psykosocial problematik i dessa familjer. Det är visserligen tänkbart att ekonomisk problematik kan trigga psykosociala problem hos vissa föräldrar – till exempel alkoholmissbruk eller psykisk problematik – som i förlängningen får negativa konsekvenser för barnen. Men det är lika tänkbart att alkoholmissbruk och psykisk problematik kan alienera

föräldrar från arbetsmarknaden, vilket medför ekonomiska problem i familjen. I det senare fallet är det ju troligt att det är föräldrarnas psykosociala problem snarare än den begränsade hushållsekonomi som förorsakar negativa konsekvenser för barnen på sikt

I Sverige har det gjorts några få studier där man följt upp barn till socialbidragstagare i vuxen ålder. Studierna har således riktat in sig på socialbidragstagande specifikt snarare än andra mått på ekonomisk utsatthet. Ett par studier fokuserar särskilt på frågan om huruvida socialbidragstagande går i arv. Stenberg och Hård av Segerstad (1997) fann att barn till socialbidragstagare löpte tre gånger högre risk att själva bli socialbidragstagare i vuxen ålder jämfört med barn som inte hade vuxit upp i sådana familjer. Författarna drar emellertid slutsatsen att sambandet inte är kausalt – det vill säga att det förfaller vara andra familjeomständigheter eller faktorer i barnens livssituation som orsakar sambandet, snarare än föräldrarnas bidragstagande i sig. Liknande slutsatser drar Edmark och Hanspers (2011). Genom att kontrollera för syskondata, försvann samband mellan föräldrars och barns bidragstagande.

En tredje svensk studie har undersökt en större uppsättning utfallsmått än enbart huruvida barnen själva blir bidragstagare som vuxna (Ringbäck Weintoft et al, 2008). Av studien framgår att en uppväxt i familjer med socialbidrag medför tydliga överrisker, inte bara för att själv bli socialbidragstagare, utan även för låg utbildningsnivå, dödlighet, självmordsförsök, samt alkohol- och drogberoende i vuxen ålder. Överriskerna är genomgående större för barn som vuxit upp i familjer med långvarigt socialbidragstagande och är för vissa utfall nära nog fördubblade. Även om det är genuint svårt att designa undersökningar som kontrollerar för alla relevanta faktorer, uppvisar studien alarmerande resultat. Detta särskilt i ljuset av att bidragstiderna i Sverige under senare decennier konstant har blivit allt längre, vilket inte minst gäller för gruppen ensamstående mödrar.

/// Som mamma är jag så sliten och har för mycket att tänka över hela tiden"

Mamma 33 år

// Hur man än vrider och vänder på kronorna så kan man inte delta i saker som andra gör”

Mamma 36 år

Ekonomisk resurssvaghet och barns situation här och nu

Under de senaste decennierna har ett nytt teoretiskt perspektiv på barn och barndom vuxit sig allt starkare, vilket har återverkningar på forskning kring ekonomiskt utsatta barn. Perspektivet går ofta under namnet "den nya barndomssociologin" (t.ex. Allison, Jenks & Prout, 1998; Corsaro, 1997; Jenks, 2005; Qvortrup, 1994) och utmärks av att barn ses som självständiga aktörer och viktiga informanter om sina liv. Vidare betraktas barndomen som en fas i livscykeln med potentiellt egenvärde – alldeles oavsett vad som sker senare i livet – och inte enbart en transportsträcka till vuxenstadiet. De antaganden som görs inom den nya barndomssociologin har några viktiga implikationer för forskning kring ekonomiskt utsatta barn.

För det första utsäger teorin att barn ska ses som unika subjekt snarare än som bihang till vuxna. Detta går på tvärs mot den relativt omfattande forskning som använder familjen som analysenhet när fattigdom bland barn studeras. Det är inte ovanligt att forskare drar slutsatser om barns ekonomiska situation på grundval av föräldrarnas inkomster, trots att de saknar information om hur inkomsterna i realiteten fördelas inom familjen. Sådana slutsatser har sina begränsningar, särskilt med tanke på att forskning visar att föräldrar med ekonomiska resursbrister ofta försöker hålla sina barn skadelösa genom att prioritera barnens behov framför sina egna (t.ex. Daly & Leonard, 2002; Hjort, 2004; Middleton et al, 1997). Man kan alltså inte oreserverat säga att alla barn i socialbidragshushåll lever under sämre ekonomiska förutsättningar än barn i allmänhet – även om föräldrars inkomster naturligtvis har stor betydelse överlag för barns ekonomiska situation.

För det andra bidrar den nya barndomssociologin med att sätta luppen på resursbristers betydelse för barns situation här och nu. Denna fråga har inte tilldragit sig nämnvärt intresse inom empirisk samhällsvetenskaplig forskning förrän under de senaste 10-15 åren (jfr UNICEF, 2008). Traditionellt har den absoluta tyngdpunkten legat på studier som undersöker barnfattigdomens risker på sikt, där de teoretiska utgångspunkterna alltså ligger närmare förklaringsmodellerna som beskrevs i ovanstående avsnitt (se t.ex. Haveman & Wolfe, 1994; Najman et al, 2010). Även om sådan forskning naturligtvis alltjämt är viktig, innebär den nya barndomssociologin ett tillerkännande av barndomen som en fas i livet vars värde kan och bör skattas alldeles oberoende av vad som händer senare i livet. Bidraget har haft ett stort inflytande på forskningen kring barnfattigdom sedan millennieskiftet, där allt fler studier har riktat in sig på att intervjua barn i resurssvaga hushåll om deras subjektiva upplevelser.

UNICEF (2008) har gjort en sammanställning av internationell forskning som fokuserat på barns upplevelser och vardags-

villkor i ekonomiskt resurssvaga familjer – det vill säga sådan forskning som idémässigt ansluter till den nya barndomssociologin. I enlighet med den nya barndomssociologins antagande att barn är unika subjekt snarare än en universell kategori, visar studierna på en tydlig heterogenitet bland barnens upplevelser och strategier (t.ex. van der Hoek, 2005).

Enligt rapporten framträder dock tre tydliga teman i den litteratur som ingår i översikten. För det första är det vanligt att barn framför allt lider av den sociala exkludering som ofta följer av bristfällig ekonomi, snarare än av resursbristerna i sig. Det kan handla om aktiv exkludering där barnen blir retade eller pikade för att de saknar märkeskläder eller andra materiella ting. Men det kan också handla om passiv exkludering i meningen att barnen själva känner sig utanför till följd av den situation de befinner sig i.

För det andra är barns aktörskap tydligt då de ofta aktivt intar olika slags strategier för att hantera sin situation. Strategierna varierar, men kan handla om att försöka förbättra sin situation genom att ta hjälp av nätverk utanför sina familjer (Attree, 2006) eller minimera upplevelser av stigmatisering genom att begränsa umgänge med kamrater som kommer från mer bemedlade förhållanden (van der Hoek, 2005; Taylor & Fraser, 2003).

För det tredje utgör familjen en viktig sfär för barnens handlingsstrategier i förhållande till resursbristerna. I denna sfär ger föräldrar ofta stöd genom att försäkra egna behov till förmån för sina barn. Men inte sällan bidrar barnen själva i försök att minska resursbristernas skadeverkningar genom att till exempel undertrycka sina egna behov, eller understödja föräldrars möjlighet att lönearbeta genom att själva bidra med olika hushållssysslor (Ridge, 2007).

De relativt få svenska studier som har gjorts kring barns upplevelser pekar på liknande resultat som i den internationella litteraturen. Harju (2008) pekar på hur barn i dessa familjer upplever sig begränsade att delta i aktiviteter och att de utvecklar strategier i förhållande till kamrater – som att låna och låta sig bjudas – för att hantera resursbegränsningarna. Fernquist (2012) finner att barn som lever under ekonomiska begränsningar ofta känner sig stigmatiserade på sociala arenor utanför hemmet. Dessutom finner författaren att familjens bristfälliga ekonomi kan ha återverkningar på barnens självbild, där de i vissa situationer betraktar sig själva som en "utgift". Pålsson (2012) har intervjuat barn som vuxit upp i hushåll med socialbidrag om deras livsvillkor. I all tydlighet framträder deras upplevelser av aktivitetsbegränsningar, stigmatisering och socialt utanförskap.

© UNICEF. PERSONEN PÅ BILDEN HAR INGET MED TEXTENS INNEHÅLL ATT GÖRA.

“ Ibland kan jag inte äta frukost för vi har inte så mycket mat hemma. Det är jobbigt när man är i skolan och magen är hungrig och man kan inte jobba ”

Flicka 11 år

Socialbidrag och barnavårdsinsatser

Barn till ensamstående mödrar är starkt överrepresenterade bland dem som är placerade i familjehem och vid institutioner (Franzén et al, 2008; Lundström & Sallnäs, 2003). Allt annat lika, visar studier att risken är tre till fyra gånger större att bli placerad i dygnsvård för barn vars mamma uppburit socialbidrag minst tre år i följd (Socialstyrelsen, 2006). Särskilt iögonfallande är när risk- och skyddsfaktorer polariseras. Risken att bli placerad innan 7-årsdagen för barn till sammanboende eller gifta föräldrar där modern är högskoleutbildad, förvärvsarbetar och inte uppbär socialbidrag uppgår till 1 på 2000. Motsvarande siffra för barn till en ensamstående moder som högst har grundskoleutbildning, saknar förvärvsarbete samt uppburit socialbidrag minst tre år uppgår till 1 på 7 (ibid).

De påtagliga överriskerna för dygnsvårdsplaceringar bland barn till ensamstående mödrar med socialbidrag har motiverat forskare att resonera om själva bidragstagandet i sig har betydelse för denna omständighet. Resonemanget bygger på att barn i socialbidragsfamiljer blir synligare för kommunernas sociala barnavård i förening med gruppens överrepresentation bland bidragstagare. Socialbidragshandlingen innefattar individualiserade bedömningar och innebär ofta frekventa handläggarkontakter för de som berörs. Kommunernas barnavård – som ansvarar för barnavårdsinsatser – tillhör vanligen samma organisatoriska överbyggnad som socialbidragshandlingen, den så kallade individ- och familjeomsorgen. Därmed har barn i socialbidrags- hushåll större exponeringsyta för myndigheter vars uppgift är att identifiera social problematik och som i denna roll också har ett betydande mandat att definiera vilka fenomen som är att betrakta som sådan problematik (t.ex. Lundström & Wiklund, 2000; Stranz & Wiklund, 2013b). Därför kan det ses som ett rimligt antagande att dessa barn – allt annat lika – anmäls till barnavården i större utsträckning än andra barn av den enkla anledningen att de proportionellt sett är mer synliga.

För de barn som verkligen behöver samhällsinterventioner – till exempel för att de misshandlas eller vanvårdas av sina föräldrar – är det naturligtvis önskvärt med en stor exponeringsyta i förhållande till de samhällsinstitutioner som kan bistå med adekvata stöd- och skyddsåtgärder. Samtidigt är det känt att det finns en relativt låg koncentration av barn som utsätts för sådan problematik i det svenska barnavårdssystemet jämfört med andra västerländska länder. Därför är inte en stor exponeringsyta obetingat eftersträvansvärd, särskilt med tanke på det integritetsproblem som uppstår i förhållande till berörda familjer (Wiklund, 2006). Argumentet accentueras av att forskning kring dygnsvården har rapporterat välfärdsbrister bland barnen (Lagerlöf, 2012; Sallnäs et al, 2012; Wiklund & Sallnäs, 2010), höga sammanbrottsfrekvenser (Socialstyrelsen, 2012; Vinnerljung et al, 2001) samt bristfälliga

sociala och hälsorelaterade utfall på lång sikt (t.ex. Vinnerljung & Sallnäs, 2008).

Till följd av ensamstående mödrars överrepresentation bland bidragstagare, har deras barn en större exponeringsyta mot barnavården jämfört med barn i andra hushållskonstellationer. Detta kan ses som ett principiellt problem och illustrerar hur strukturella ojämlikheter i samhället kan vara en bidragande orsak till klientskapande processer på individnivå.

Det råder brist på empiriska studier som undersökt överlappningar mellan socialbidragstagande, barnavårds-kontakter och barnavårdsanmälningar för ensamstående mödrar (eller någon annan socialbidragstagargrupp heller, för den delen). I vår egen studie (Stranz & Wiklund, 2013) undersökte vi emellertid dessa frågor. Barnavårds-kontakter (utredningar, öppenvårdsinsatser eller placeringar) visar hur pass vanligt det är att barnavården är, eller har varit, involverade i familjerna sedan de blev kända på socialbidragsenheten allra första gången. Däremot ger det inte en direkt uppfattning om huruvida kontakterna har initierats via socialbidragsenheter (t.ex. kan ju modern ha haft ett barn placerat innan hon sökte socialbidrag första gången och barnavårdskontakten kan ju ha initierats via andra samhällsinstitutioner som till exempel skolan). Enligt våra beräkningar hade cirka 30 procent av hushållen – från det att de aktualiserades på socialbidragsenheten för allra första gången – sådan kontakt. Av dessa kontakter skattade vi att runt hälften (dvs. 15 procent) hade initierats av socialbidragsenheter.

Vidare uppgav handläggarna i vår studie (ibid) att de hade anmält runt 5 procent av barnen i familjerna under själva handläggningsperioden, där det typiska anmälningsskålet var bristande hushållsekonomi. Handläggarnas anmälningsbenägenhet varierade påtagligt i förhållande till barn med svensk- respektive utrikesfödd mamma. Barn till utrikesfödda mödrar anmäldes i 6,3 procent av fallen, medan motsvarande siffra för barn till svenskfödd moder uppgick till 3 procent. Ett omvänt förhållande rådde emellertid vid de fall handläggarna övervägde att anmäla, men i slutändan lät bli. Bland barn till svenskfödda mödrar övervägde handläggarna att anmäla ytterligare 4,4 procent, medan motsvarande siffra för barn till utrikesfödda mödrar var 3,2 procent.

Vår egen studie visar således att kontakter med barnavården inte sällan initieras via socialbidragsenheter, att det inte är ovanligt att handläggarna anmäler barnen i dessa familjer samt att bristande hushållsekonomi är ett vanligt anmälnings-skäl. Det bör återigen understrykas att dessa förhållanden naturligtvis inte behöver vara av ondo. De kan i vissa fall bidra till att barn som far illa bistås med adekvata skydds- och stödinsatser från samhället. Dock finns det skäl att

diskutera vilka implikationer sådana klientskapande faktorer i förlängningen kan få för mödrarna och inte minst barnen. Detta särskilt med tanke på att bristande hushållsekonomi förefaller vara det typiska anmälningsskälet. I den mån det generella välfärdssystemet vore bättre på att minska ensamstående mödrars behov av socialbidrag, är det ju tänkbart att sådana anmälningar kunde reduceras. Vidare finns det skäl att ytterligare undersöka vad handläggarnas starkt varierande anmälningstrategier i förhållande till barn med svensk- respektive utrikesfödda mödrar egentligen representerar.

Några sammanfattande slutsatser

I detta avsnitt har vi redovisat olika slags konsekvenser som kan följa av att växa upp i ekonomiskt resurssvaga familjer. Det är viktigt att återigen understryka att vi redovisat studier som använt olika slags mått på ekonomisk utsatthet och inte enbart socialbidragstagande. Vi har dessutom i betydande utsträckning refererat till studier från anglosaxiska länder – eftersom det inte finns alltför många svenska studier på området – där fattiga familjers ekonomiska förutsättningar vanligen är sämre än de som råder för socialbidragshushåll i Sverige. Dessutom är det viktigt att återigen poängtera den genuina svårigheten även i väl designade studier att kontrollera för alla relevanta faktorer som har betydelse för dessa barns utveckling på sikt.

Med dessa reservationer har genomgången för det första visat att studier från företrädesvis USA beskriver att uppväxt i fattigdom är förenat med tydliga överrisker för negativa utfall på sikt inom ett antal områden. Detta innebär att barnen senare i livet har större risk att drabbas av försämrad kognitiv förmåga, sämre psykisk hälsa, ökat kriminellt beteende, lägre utbildningsnivåer samt sämre fysisk hälsa. Svenska studier av socialbidragshushåll har påvisat risker för att barnen – särskilt de som vuxit upp i familjer med långvarigt bidragstagande – senare i livet har lägre utbildningsnivå, högre dödlighet, ökad självmordsbenägenhet samt ökad missbruksbenägenhet. För det andra vittnar såväl svenska som internationella studier om att barns vardag och livsvillkor här och nu i allra högsta grad påverkas av bristande hushållsekonomi. Inte sällan innebär en sådan uppväxt en känsla av utanförskap förenat med olika slags aktivitetsbegränsningar, där barnen formerar olika slags handlingsstrategier för att hantera situationen de befinner sig i. För det tredje visar en enstaka studie att barn till ensamstående mödrar med socialbidrag inte sällan blir anmälda till socialtjänstens barnavård, där det huvudsakliga anmälningsskälet är bristande hushållsekonomi.

// Några fritidsaktiviteter har jag inte. Har typ alltid vetat att det är för dyrt och inte frågat efter det”

Flicka 14 år

AVSLUTNING

I denna rapport har vi presenterat kunskapsläget kring socialbidragstagande bland ensamstående mödrar samt redovisat forskning som rör vilka konsekvenser begränsad hushållsekonomi kan få för barn. Av rapporten har framgått, att påfallande många ensamstående mödrar är tvungna att förlita sig på socialbidrag för att trygga sin försörjning. Denna omständighet har varit för handen – utan avbrott – i snart 50 år av svensk nutidshistoria. Under motsvarande period har det inte kunnat skönjas någon socialpolitisk reform eller åtgärd som på allvar haft till syfte att förändra sakernas tillstånd. Rapporten har även visat en rad problematiska aspekter som utmärker gruppens samtida bidragstagande och som knappast inger förhoppning om att mönstret inom en snar framtid kommer att förändras. Det handlar om allt längre bidragstider, särskild konjunkturens känslighet samt kraftigt varierande ersättningsnivåer inom gruppen.

När ensamstående mödrars bidragstagande diskuteras, är det lätt att glömma alla de barn som är en del av dessa familjer. Av det totala antalet barn – omkring 140 000 – som år 2013 levde i ett socialbidragshushåll, återfanns ungefär 70 000 i en sådan familjetyp. Med andra ord bor hälften av de barn som lever med socialbidrag tillsammans med en ensamstående mamma. Utifrån det befintliga kunskapsläget är det svårt att dra andra slutsatser än att mödrarnas bidragstagande i flera avseenden får påtagliga konsekvenser för dessa barn. Det handlar inte bara om tydliga överrisker för olika slags negativa utfall på sikt, utan också om en högst konkret påverkan på barnens liv och vardagsvillkor här och nu.

Barnens stora exponeringsyta i förhållande till samhällsinstitutioner med mandat att definiera barnavårdsproblem kan dessutom ses som problematisk. Det kan trigga igång komplexa processer, där problem med uppenbara strukturella rötter inte sällan transformeras till individuella tillkortakommanden. Sådana mekanismer illustreras inte minst av att det vanligaste skälet socialbidragshandläggare uppger i sina barnavårdsanmälningar utgörs av bristande hushållsekonomi. Med andra ord har anmälningsskälens tydliga kopplingar till vad som i grunden nödgår mödrarna att söka bidrag och som dessutom har tydliga strukturella bestämmningar. Inom anglosaxisk barnavårdsforskning har liknande omständigheter bidragit till kritiska röster i förhållande till samhällets förmåga att identifiera de barn som verkligen behöver skydd och stöd. Swift (1995) har till exempel argumenterat för att samhällets definitioner av barnavårdsproblem i väsentlig grad har kommit att kopplas till moraliska värderingar av moderskapet, snarare än att de tydligt fokuserar på vad som egentligen är skadligt för barn.

Socialbidraget var ursprungligen tänkt som ett offentligt försörjningssystem för individer eller familjer med tillfälliga och övergående ekonomiska problem. För nästan var fjärde ensamstående moder har emellertid bidraget kommit att bli en mer eller mindre permanent utväg för att få ekonomin att gå ihop. Som välfärdslösning betraktat frångår socialbidraget i allt väsentligt principer om universalism och icke-stigmatisering – det vill säga grundläggande drag i svensk välfärdspolitik. Därmed finns det fog att säga, att en betydande andel ensamstående mödrar – och de barn som är en del av dessa familjer – är tvungna att leva sina liv i den svenska välfärdens utkant.

Barn i socialbidragsfamiljer är dessutom ofta exponerade för andra mer eller mindre oberoende riskmarkörer. De växer inte sällan upp i socialt segregerade områden där skolorna kan ha bristande resurser och där omgivningens förväntningar på barnens framtida livskarriärer kan vara lägre än för barn som växer upp i mer bemedlade områden (Socialstyrelsen, 2010). Att förändra sakernas tillstånd är knappast enkelt. Vissa forskare har föreslagit att samhället bör satsa på olika slags evidensbaserade preventionsprogram i avsikt att förebygga de skadeverkningar som kan uppstå på sikt för barn i familjer med långvarigt socialbidragstagande (Ringbäck Weintoft et al, 2008).

Sådana program – men även andra individ- och gruppriktade insatser i till exempel skolor och på andra viktiga arenor för barn – kan naturligtvis vara av godo och är kanske särskilt viktiga i socialt segregerade områden. Dock är det viktigt att komma ihåg, att insatser av detta slag kan medföra ytterligare stigmatisering. Dessutom bidrar denna typ av program knappast till att förändra de konsekvenser socialbidragstagande ofta får för barns livsvillkor här och nu. En alternativ strategi vore att samhället försökte utforma – eller försökte öka precisionen i redan befintliga – ersättningar inom ramen för socialförsäkringen som kommer ensamstående mödrar och deras barn till godo. I våra studier har vi till exempel funnit indikationer på att barnbidragets flerbarnstillägg förefaller minska risken för långvarigt bidragstagande bland ensamstående mödrar med många barn. För att en sådan strategi ska vara framgångsrik, behövs det emellertid en tydlig vilja på den politiska arenan.

© UNICEF. PERSONEN PÅ BILDEN HAR INGET MED TEXTENS INNEHÅLL ATT GÖRA.

LITTERATUR

Aber, J. L., Bennett, N.G. Li, J. & Conley, D. C. (1997) The effects of poverty on child health and development, *Annual Review of Public Health*, 18, 463-483.

Akee, R., Copeland, W, Keeler, G., Angold, A. & Costello, E. (2010) Parents' incomes and children's outcomes: A quasi-experiment using transfer payments from casino profits. *American Economic Journal: Applied Economics*, 2, 86-115.

Attree, P. (2006) The social costs of child poverty: A systematic review of the qualitative evidence, *Children and Society*, 20 (1), 21-39.

Backe-Hansen, E. (2002) *Barnefattigdom: en diskusjon av tilstandsbilder, konsekvenser og tiltak*. Oslo: Nova.

Bergmark, Å. (2000) Socialbidragen under 1990-talet. I Bergmark, Å. (red.) *Välfärd och försörjning* (SOU 2000:40). Stockholm: Fritzes.

Bergmark, Å. & Bäckman, O. (2004) Stuck with Welfare? Long-term Social Assistance Reciprocity in Sweden. *European Sociological Review*, 20 (5), 425-443.

Bergmark, Å. & Bäckman, O. (2011) Vad händer med socialbidragstagarna? I Alm, S., Bäckman, O., Gavanas, A. & Nilsson, A. (red.) *Utanförskap*. Stockholm: Dialogos.

Christopher, K. (2002) Single Motherhood, Employment, or Social Assistance: Why Are U.S. Women Poorer Than Women in Other Affluent Nations? *Journal of Poverty*, 6 (2), 61-80.

Chzhen, Y. & Bradshaw, J (2012) Lone parents, poverty and policy in the European Union, *Journal of European Social Policy*, 22, 5 487-506.

Corsaro, W. (2011) *The sociology of childhood*. (3. ed.) Thousand Oaks: Pine Forge Press.

Coulton, C., Korbin, J. & Su, M. (1999) Neighbourhoods and Child Maltreatment: A multi-level Study, *Child Abuse & Neglect*, 23, 1019-1040.

Daly, M. & Leonard, M. (2002) Against All Odds. *Family Life on a Low Income in Ireland*. Dublin: IPA.

Duncan, G. & Brooks-Gunn, J. (1997) *Consequences of growing up poor*. New York; Russell Sage Foundation.

Edmark, K. & Hanspers, K. (2011) Går socialbidrag i arv? *En analys av svenska syskondata*. Uppsala: IFAU.

Esping-Andersen, G. (2002) *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University Press.

Eurostat (2011) *Population and Social Conditions*. Statistics in focus 52/2011. Luxemburg: Eurostat.

Fernquist, S. (2013) *En erfarenhet rikare. En kvalitativ studie av barns strategier och barnfattigdomens villkor i välfärdsstaten*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

Franzén, E., Vinnerljung, E. & Hjern, A. (2008) The epidemiology of out-of-home care for children and youth: a national cohort study. *British Journal of Social Work*, 38, 1043-1059.

Fritzell, J., Gähler, M. & Nermo, M. (2007) Vad hände med 1990-talets stora förlorargrupper? Välfärd och ofärd under 2000-talet. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 14 (2-3), 110-133.

Garbarino, J. (1981) An ecological approach to child maltreatment. I Pelton, L. H. (red.) *The social context of child abuse*. New York: Human Sciences Press.

Gennetian, L. & Miller, C. (2000) Reforming welfare and rewarding work: *Final report on the Minnesota Family Investment Program: Vol. 2. Effects on children*. New York: MDRC.

Haveman, R. & Wolfe, B (1994) *Succeeding generations. On the effects of investment in children*. New York: Russell Sage Foundation.

Harju, A. (2008) *Barns vardag med knapp ekonomi. En studie om barns erfarenheter och strategier*. Växjö: Växjö University Press.

Hydén, L-C., Kyhle Westermark, P., & Stenberg, S-Å. (1995) *Att besluta om socialbidrag. En studie i 11 kommuner*. Stockholm: Socialstyrelsen (CUS).

Hjort, T. (2004) *Nödvändighetens pris: konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Diss. Lund: Univ., 2004. Lund.

Inghe, G. (1960) *Fattiga i folkhemmet*. Stockholm: Stockholms kommunalförvaltning, nr 24.

James, A., Jenks, C. & Prout, A. (1998) *Theorizing childhood*. Cambridge: Polity Press.

Jenks, C. (2005) *Childhood*. (2. ed.) London: Routledge.

Kiernan, J. & Mensah, F. (2009) Poverty, Maternal Depression, Family Status and Children's Cognitive and Behavioural Development in Early Childhood: A Longitudinal Study, *Journal of Social Policy*, 38 (4), 569-588.

Lagerlöf, H. (2012) *Samhällsvård och välfärdsresurser: En studie av skolgång, fritid och kamratrelationer bland unga i familjehem och institutioner*. Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.

Leisering, L. and Leibfried, S. (1999) *Time and poverty in western welfare states*, Cambridge, Cambridge University Press.

Lundström, T. & Sallnäs, M. (2003) Klass, kön och etnicitet i den sociala barnavården. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 10 (2-3), 193-213.

Lundström, T. & Wiklund, S. (2000) *Att växa upp i familjer med långvarigt försörjningsstöd. En forskningsöversikt om barns uppväxtvillkor i familjer med socialbidrag och små ekonomiska resurser*. Stockholm: FoU.

Marttila, A., Whitehead, M., Canvin, K. and Burström, B. (2010) 'Controlled and dependent: experiences of living on social assistance in Sweden', *International Journal of Social Welfare*, 19, 142-151.

Middleton, S, Ashworth, K., & Braitwaite, I. (1997) Small Fortunes: *Spending on children, childhood poverty and parental sacrifice*. York: Joseph Rowntree Foundation.

Mood, C. (2013) Social assistance dynamics in Sweden: Duration dependence and heterogeneity, *Social science research*, 42, 120-139.

Najman, J., Hayatbakhsh, M., Clavarino, A., Bor, M., O'Callaghan & Williams, G. (2010) Family poverty over the early life course and recurrent adolescent and young adult anxiety and depression: a longitudinal study, *American Journal of Public Health*, 100 (9), 1719-1723.

Nelson, K. (2004) Mechanisms of poverty alleviation: Anti-poverty effects of non-means-tested and means-tested benefits in five welfare states, *Journal of European Social Policy*, 14 (4), 371-390.

Palme, J., Nelson, K., Sjöberg, O and Minas, R. (2009) *European Social Models, Protection and Inclusion*, Stockholm: Institute for Future Studies.

Pålsson, D. (2012) *Ungas röster om socialt utanförskap i Sverige*. Stockholm: UNICEF Sverige.

Qvortrup, J. (red.) (1994) *Childhood matters: social theory, practice and politics*. Aldershot: Avebury.

Regeringens proposition. Prop. 2000/01:80. *Ny socialtjänstlag m.m.*

Ridge, T. (2007) It's a family affair: Low-income children's perspectives on maternal work, *Journal of Social Policy*, 36 (3), 399-416.

Ringbäck Weintoft, G., Hjern, A. Batljan, I. & Vinnerljung, B. (2008) Health and social outcomes among children in low-income families and families receiving social assistance – a Swedish national cohort study, *Social Science & Medicine*, 68, 14-30.

Roker, D. (1998) *Worth more than this. Young people growing up in family poverty*. London: The children's society.

Rowntree, S. (1946) *Poverty and progress: a second social survey of York*. London: Longmans Green.

Sallnäs, M., Wiklund, S. & Lagerlöf, H. (2012) Welfare resources among children in care, *European Journal of Social Work*, 15 (4), 467-483.

Salonen, T. (1994) *Välfärdens marginaler*. Stockholm: Fritzes.

Salonen, T. (2000) Hundra år av understöd. I Puide, A. (red.), *Socialbidrag i forskning och praktik*. Stockholm: Gothia, 31-60.

Salonen, T. (2012) *Barns ekonomiska utsatthet*. Årsrapport 2012. Stockholm: Rädda Barnen.

Séguin, L., Nikiéma, B., Gauvin, L., Zunzunegui, M-V. & Xu, Q. (2007) Duration of Poverty and Child Health in the Quebec Longitudinal Study of Child Development: Longitudinal Analysis of a Birth Cohort, *Pediatrics*, 5 (1), 1063-1070.

Socialstyrelsen (2006) *Social rapport 2006*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2010) *Social rapport 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2012) *Oplanerade avbrott i familjehemsplaceringar av yngre barn och långvarigt placerade barn*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2013a) *Ekonomiskt bistånd. Handbok för socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2013b) ***Ekonomisk utsatthet och välfärd bland barn och deras familjer 1968–2010. Underlagsrapport till Barns och ungas hälsa, vård och omsorg 2013.*** Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2014) ***Ekonomiskt bistånd årsstatistik 2013. Belopp samt antal biståndsmottagare och antal biståndshushåll.*** Stockholm: Socialstyrelsen.

Starrin, B. (2010) Skam och fattigdom, ***Socionomens forsknings supplement***, 27, 48-54.

Stranz, H. (2007) ***Utrymme för variation – om prövning av socialbidrag.*** Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.

Stranz, H. & Wiklund, S. (2011) I välfärdssamhällets marginal. Om socialbidragstagande bland ensamstående mödrar av svensk och utländsk härkomst, ***Socialvetenskaplig tidskrift***, 18 (1), 42-62.

Stranz, H. & Wiklund, S. (2012a) Oskäligen levnadsnivå? En studie av inkomstnivåer bland ensamstående mödrar med socialbidrag, ***Socialvetenskaplig tidskrift***, 19 (2), 72-92.

Stranz, H. & Wiklund, S. (2012b) Risk factors of long-term social assistance reciprocity among lone mothers. The case of Sweden. ***European Journal of Social Work***, 15 (4), 467-483.

Stranz, H. & Wiklund, S. (2013a) One for all or all for one? The collaboration of Swedish social services with regards to lone mothers on social assistance. ***The British Journal of Social Work***, DOI:10.1093/bjsw/bct159.

Stranz, H. & Wiklund, S. (2013b) Child welfare activities targeting single mothers on social assistance. A study of child welfare interventions and case managers' referrals in a Swedish sample. ***The British Journal of Social Work***, DOI: 10.1093/bjsw/bct193.

Swift, K. (1995) ***Manufacturing "bad mothers": a critical perspective on child neglect.*** Toronto: University of Toronto Press.

Taylor, J. & Fraser, A. (2003) ***Eleven plus: Life chances and family income.*** Melbourne: Brotherhood of St Laurence.

Townsend, P. (1979) ***Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living.*** Harmondsworth: Penguin books.

UNICEF (2008) ***Children's perspectives on economic adversity: A review of the literature.*** Florens: UNICEF.

UNICEF (2012) ***Measuring child poverty. New league tables of child poverty in the world's rich countries.*** Florens: UNICEF.

van der Hoek, T. (2005) ***Through Children's Eyes: An Initial Study of Children's Personal Experiences and Coping Strategies Growing Up Poor in Affluent Netherlands.*** Florens: UNICEF.

Vinnerlång, B. & Sallnäs, M. (2008) Into adulthood: a follow-up study of 718 young people who were placed in out-of-home care during their teens, ***Child & Family Social Work***, 13 (2), 144-155.

Vinnerlång, B., Sallnäs, M. & Kyhle Westermarck, P. (2001) ***Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och på institutioner.*** Stockholm: Socialstyrelsen.

Wiklund, S. & Sallnäs, M. (2010) The material side of foster care. Economic and Material Resources among Foster Carers and Foster Youth in Swedish Child Welfare, ***Adoption & Fostering***, 34 (4), 27-38.

Wiklund, S. (2006) ***Den kommunala barnavården – om anmälningar, organisation och utfall.*** Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Wiklund, S. (2011) Individ- och familjeomsorgens välfärdstjänster. I Hartman, L. (2011) ***Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med Svensk välfärd?*** Stockholm: SNS.

Wilkinson, R. & Pickett, K. (2007) The problems of relative deprivation: Why some societies do better than others, ***Social Science & Medicine***, 65, 1965-1978.

Yoshikawa, H., Aber, L. & Beardslee, W. (2012) The effects of poverty on the mental, emotional and behavioral health of children and youth. Implications for prevention, ***American Psychologist***, 67 (4), 272-284.

UNICEF kämpar för alla barn

UNICEFs uppdrag är att arbeta för att barnkonventionen ska följas överallt i världen. I över 190 länder och territorier kämpar vi för alla barns rätt till överlevnad, trygghet, inflytande och utveckling. Eftersom vi är ett oberoende FN-organ har vi en unik möjlighet att påverka makthavare över hela världen för att de ska prioritera barnen i budgetar och lagstiftning. Vi har ständig katastrofberedskap och driver långsiktiga utvecklingsprogram för att hjälpa barn med det mest grundläggande under deras uppväxt. Som till exempel hälsovård, rent vatten, utbildning och skydd mot våld, övergrepp och diskriminering. För att kunna skapa varaktiga förändringar samarbetar vi med alla – med barnen och deras familjer, lokala hjälporganisationer, myndigheter och regeringar.

Vårt uppdrag i Sverige

I Sverige har vi tre viktiga uppgifter – samla in pengar till UNICEFs internationella verksamhet, bilda opinion i barnrättsfrågor samt sprida information om barns situation och rättigheter. Vi lägger oss i där lagar stiftas och beslut fattas och gör allt vi kan för att påverka svenska politiker och beslutsfattare inom områden där barn har behov av extra stöd och hjälp. Vi fokuserar på de områden där Sverige inte lever upp till barnkonventionens bestämmelser och där regeringen har fått kritik av FN:s barnrättskommitté för att inte göra tillräckligt för barns rättigheter. Ett av våra mål är att barnkonventionen ska bli svensk lag.

UNICEF Sverige
Box 8161, 104 20 Stockholm
Telefon 08-692 2500
unicef.se

